

Navjestitelj i tumač Apokalipse

Nama je ljudima ove epohe dano da proživimo mnogo strahota, a postoji li kakova svijetla točka, koja bi nam dala prozreti kako će se u budućnosti probiti tama sadašnjice, to je onda intuitivna spoznaja, da mi danas stojimo pred sudbonosnim pitanjem, i da nas jedna viša sila želi prisiliti na odgovor pomoću kušnja, koje snosimo. Kakav je dublji smisao cilja, koji je postavljen ovoj generaciji? Jeli je to preporod ili propadanje u beznadno ludilo? Jeli taj cilj život vječni ili smrt? Poniznost koja voli služiti ili bolesna želja za vlašću? Stvaralačka ljubav ili sila razaranja? — Eto, to je ona užasna alternativa, koja danas kao orkan poslan od Boga apelira na naš razum, našu religioznu savjest i naše moralno rasuđivanje.

Gotovo je nezaslužena milost, da je ta alternativa već u samom početku tog našeg kaotičnog nemirnog doba primila oblik u dvojici stvaralačkih duhova, koji su u svojoj vidovitosti dali predosjećati čitav providencijelni konflikt u svojim literarnim djelima i svojim mislima, a dali su nam zato primjer također svojim vlastitim razvojem. Apokaliptički značaj ovoga vremena zrcali se sa svim svojim visinama i dubinama, te sa svojom starom sudbonosnom problematikom i paklenskim strahotama u djelima Dostojevskoga i Nietzsche-a. Neobično je bila plodna zamisao znamenitog psihologa i kulturnog kritičara naših dana, profesora Waltera Schubart-a, da nam prikaže temeljni karakter tog ogromnog razdora, koji se danas približava svom hrvuncu, a ujedno i konačnom razrješenju, time što je suprostavio ova dva epohalna antagonista.*

I jednome i drugome čovjek je njihovog vremena nedostatan. I jedan i drugi teže da se dovinu nad čovjeka — k Bogu. Kod Dostojevskoga je ova težnja očita, dok se kod Nietzsche-a mora dublje tražiti, dok se dođe do spoznaje da je i on u stvari, premda često nesvjesno — tražio Boga. Njegova tragična filozofija je plod potresnog doživljavanja bezbožnosti i njegovog subjektivnog osjećaja: »Bog je mrtav, a mi želimo da sada živi nad-čovjek.« Dakako da je za nj bio taj nadčovjek — taj surogat Boga — od kobnoga značaja, jer taj idolski »viši čovjek« više nije mogao

* Walter Schubart: »Dostojewski und Nietzsche«, Vita Nova Verlag, Luzern 1939.

dostajati Nietzsche-ovoj prirodnoj vatrenoj težnji za apsolutnim. Posljedica toga je, da je bio rastrgan između ogromne metafizičke potrebe i nemogućnosti da toj potrebi udovolji. Njegova čežnja za vjerom donášala mu je pred oči uvijek nove zamamljive slike tog surogata Boga, i uvijek opet nove idole, koje je sam stvarao, a konačno bi sve to opet nemilosrdno porušila — sumnja. U lovu za izgubljenim Bogom, konačno je izgubio pamet. U svojoj »M o r g e n r ö t e« vapi u tjeskobi svoje duše: »Dajte mi da poludim, vi nebeske sile! Sumnja me izdire!« I molba mu bi uslišana... Pustinjak iz Sils-Maria pošao je svojim samovoljnim putem k apsolutnom i Božju, a ostao je ležati na tom putu.

Dostojevski je prošao put do svršetka. Kada se nakon neizmernih muka dovinuo do vjere, bio je Bog za nj ono nesumnjivo i nedvojbeno. Čitav njegov mislilački i literarni rad obuhvaća u stvari samo temu tragičnog otpadanja od Boga. On svijesno proživljava tragični dualizam one napetosti između Boga i životinje u čovjeku, napetosti, u kojoj se temelje sve zemaljske boli, ali u kojoj je uključena također mogućnost otkupljenja. On je »klasičan pjesnik duševnog razdora«, kako ga je nazvao Schubarth u jednoj od onih svojih sigurnih i jasnih izreka. Drugačiji je Nietzsche, koji doduše živi u oba svijeta, ali razumom priznaje samo zemaljsko, a uvijek iznova pokušava da stvori vezu za zemaljskim; on se sa svog ličnog autonomistički ograničenog stajališta kod tih pokušaja iscrpio u smjelim i promjenljivim formulama i simbolima za surogat Boga, kao što su njegovi izrazi »Nadžovjek«, »Život«, »Dioniz«, »Volja za moći« (Wille zur Macht) i »ewige Wiederkunst«. Čovjek, koji za nj ima samo značenje »propadanja«, ostaje konačno neotkupljen u svojoj, za Nietzsche-a prezira vrijednoj bitnosti. Nietzsche se sam rastrgava u nepodnosivoj napetosti znanja i metafizičkog životnog osjećaja.

Dostojevski i Nietzsche imadu proročku narav. Oni su naslućivali ono, što mi danas znademo. Objavili su smisao i tajnu dvadesetog stoljeća još onda, kada je slavno devetnaesto stoljeće stajalo na vrhuncu svojih triumfalnih uspjeha u propagiranju ovozemske kulture. Zato su i jedan i drugi suvremenici tek našeg vremena. Suvremeno je prije svega ono pitanje za bit, budućnost i obnovu čovjeka, koje se kod njih uvijek ponavlja. U stvari je to postavljanje problema kršćansko, jer vraća čovjeka opet u središte svemira. Razlika je ipak temeljita. Novi tip čovjeka za kojim obojica čeznu, po shvaćanju Dostojevskoga, nemoguće je stvoriti bez prethodnog uspostavljanja njegovog božanskog prauzora. Nietzsche ne postavlja ovaj preduvjet, ali nemože naći put k izgubljenom Božju. On iz vjerskog afekta iz ljubavi prema vječnosti, postaje nihilista.

U tome se Nietzsche približava Rusima, kojima je više nego ikojem drugom narodu svojstvena naklonost k nihilizmu. On je mogao biti uzor za Ivana Karamazova, tog filozofskog nihiliste iz

Dostojevskovog snažnog romana. Ivan je Slaven sa zapadniačkom primjesom, vanredno je poštenog značaja, ali je bahat, bori se protiv Boga i žigosan je vlastitom hibrom. On govori u recenicama, koje je mogao napisati Nietzsche, služi se istim izrekama i filozofira o vječnom povratku. Ovo je jedini lik sa Nietzsche-ovim značajkama u svjetskoj književnosti, a u njemu je izvanrednim načinom prikazivanja simbolizirana tragedija nihilizma. Čovjek, koji traži Boga iz oholosti, a ne iz poniznosti, biva slomljen i pada u ništa. Za nihilistu, Bog je istovjetan duhu razaranja. »Onaj, koji ima smjelosti da se ubije, jest Bog,« kaže filozof samoubistava Kirilov u potresnoj apokaliptičkoj viziji Dostojevskijevih »Demona«.

Čitatelj Dostojevskijevih romana uvijek će biti potresen njihovom dramatskom snagom. Tu se odigrava borba na život i smrt, borba između starog, duboko religioznog duha istoka i novog racionalističkog zapadnjačkog duha punog iskušavanja.

Dostojevski nosi u sebi, kao i Solovjev, onu mesijansku čežnju istoka, koja željno očekuje budućnost; u njemu je apokaliptička duša ruskog naroda, koja u stvari prezire sve zemaljsko i teži za svršetkom, za onim vremenima kada će Bog i svijet opet biti jedno: »Knez Miškin« (»Idiot«), Aljoša, čisti, i starac Zosima (u »Braća Karamazovi«) predstavnici su ovog apokaliptičkog osjećanja, koje je tipična ruska značajka. U Demonima, Satov, taj pravi sljedbenik Dostojevskog, kaže: »Mislim, da će povratak Kristov biti u Rusiji«, a u dnevnicima Dostojevskijevim nalazi se negdje lakonski kratko priznanje da vjeruje u skori svršetak svijeta...

Nietzscheov nadčovjek je također apokaliptičko lice; to je onaj, koji ima da dođe i da sudi omraženom modernom vremenu, kao proletarijat kod Marxa i cezari budućnosti kod Spenglera. Katastrofe igraju kod njega zamašnu ulogu. Na jednom mjestu piše: »Savjest religije opada i ostavlja za sobom močvarno blato. Narodi se rastavljaju u ogorčenom nepriateljstvu. Znanosti kidaju i stavljaju u pitanje sve, u što se do sad čvrsto vjerovalo. Sve služi budućem barbarstvu. Zacijelo postoje neke sile, neke ogromne sile ali su divlje, praiskonske i posve nemilosrdne. Sada na zemlji gotovo sve odlučuju grube i loše sile: egoizam privrednika i militaristički vlastodršci... Tuda kuda mi prolazimo, doskora više nitko neće moći ida de... Naša evropska kultura već se dugo vremena kreće prema jednoj katastrofi, kao u torturi napetosti, koja iz decenija u decenij biva sve jača; kreće se nemirno, silovito, prebacuje se poput rijeke, koja hoće da dođe do ušća, ali nezna kuda, i boji se naći put.«

Ova katastrofa, što je naslućuje ta apokaliptička vizija budućnosti — to je duševni i duhovni temelj Nietzscheovog stvaranja. On predosjeća buduće lomove. U tome leži njegova veličina. No nije dostigao veličinu Dostojevskoga, koji iza tih lomova nailazi na put u novi život; put od krivnje do kajanja, od kajanja do

spasenja. Schubart u Nietzscheovom životu i naučavanju vidi početak svršetka prometejske dobe, kojoj su predvodili Germani i Romani; u sudbini i radu Dostojevskoga vidi se putokaz u buduću epohu, epohu sv. Ivana, koja ima da pripada Slavenima.

Prometejski čovjek utjelovljuje vlast zemaljskoga, trijumf materije i tehnike, koji je u devetnaestom stoljeću dostigao svoj vrhunac. Ivanovski čovjek svladava materiju, a živi u vječnosti, u duhu i otkupljenju.

Poljak Nietzsche stoji između Germana i Rusa kao duhovni fenomen između materijalizma devetnaestog i religioznosti dvadesetog stoljeća, između doba Prometeja i Ivana. On je sam za sebe postigao osjećaj, da je neki odlučujući i sudbonosni faktor. Ali nije mu došlo do svijesti u čemu leži ta sudbonosnost: u naglašavanju pojma moći, na koje nije potislo — kako je on mislio — kršćanstvo, već je prokročio put poštivanju moći. Tražeći Boga Nietzsche je zastao kod Cezara. Dostojevski je svladao Cezara i našao tako Krista.

Nietzsche koji je ponosno proglasio da će se tokom čitavog tisućljeća svi zaklinjati na njegovo ime, zapao je u duševnu tamu. Jeli to bio simbolički demanti Providnosti? — Dostojevskijeva hosana značila je pobjedu duha i vječnog života.

Hoće li, kako je Spengler rekao, njemu pripadati ovo slijedeće tisućljeće koje je Nietzsche svojatao za sebe? Schubart daje pozitivan odgovor, on dapače daje još konkretnije tumačenje blizih događaja, suprotstavivši oba epohalna naziranja na svijet. Početak rata 1914 znači, prema njegovom izlaganju, da je čovječanstvo ušlo u Nietzscheovske decenije, koji se mogu smatrati uvodom u doba Dostojevskoga, koje ima početi nakon idućeg svjetskog rata. Schubart dakle stoji potpuno na tlu apokaliptičkog gledanja na svijet.

Nietzsche i Dostojevski nisu za nj samo predstavnici teološke opreke između ivanovskog i prometejskog čovjeka, nego su istovremeno simboli istočne i zapadne duševne krize, ako ih se posmatra s etnografsko-psihološkog stanovišta. Nietzsche utjelovljuje duševnu bijedu zapada, koja više ne može naći vezu sa izgubljenom vjerom u Boga. Dostojevski navještava i svladava duševnu krizu na istoku, koja je ušla u sferu ruskog vjerovanja kao posljedica raširenja zapadnjačkog bezbožničkog duha. Sam Dostojevski je u svoje mladenačko doba bio odan zapadnjaštvu, a za to je morao trpjeti kaznu u Sibiriji. No ruski elemenat bio je u njemu dovoljno jak da potjera strano tijelo zapadnjaštva. Za razliku od slavenskog potomka Nietzschea, na kojega je preuska povezanost sa mentalitetom zapada razorno djelovala, našao je Dostojevski nakon života punog borbe svoj spas u Evanđeljima. Rusija će se spasiti onda, kad će u njoj i na njoj zapadnjaštvo uništiti, kada prestanu dani njenog sibirskog čišćenja, koje ona danas proživljava.

Kršćanin Dostojevski je prorok uskrснуća istoka, dok je Nietzsche koji se ne može nadvisiti nad nihil, pjesnik »propasti zapada«. U stvari ideja »propasti zapada« ne potiče od Spenglera već od Nietzschea.

Misao sile nasuprot osjećaju bratstva, nadčovjek nasuprot svečovjeku — u tome Schubart vidi oprečnost između zapadnog i istočnog svijeta posmatranu sa socijalno-vjerskog stanovišta; to istodobno označuje razliku između Nietzschea i Dostojevskoga.

Ideal nasilnoga i nadčovjeka, ideal zapadnog čovjeka, koji je usisao u sebe od vremena Macchiavellia i renesanse duh cezara, posve je neruska misao. Tu su Nietzsche i Dostojevski odijeljeni dubokim ponorom. Rusi ne znaju za doživljaje zapadnjačke renesanse. Evropejac novog doba slavi renesansu kao onu, koja je dala slobodu i samosvijest ličnosti ali ne vidi (što Schubart nije dosta jasno izrazio), da je u renesansi sadržani princip sile postavio ljudsku slobodu pred nove i veće pregrade; dok je ideal zajednice srednjevjekovnog, gotskog čovjeka, koji je u doba renesanse propao, a koji je po svojoj duševnoj strukturi toliko bliz ruskom čovjeku, jamčio slobodni razvoj ličnosti, koju je zajednica podržavala i štitila. Ideal »velike ličnosti«, koji je nikao u renesansi postao je najvišim idealom zapada, a kojeg su proglasili osim Nietzschea, Carlyle, Treitschke i Spengler, najpogubnija je nauka koja je u Evropi nikla. Ta ideja rastvara društvo i vodi do opće borbe, osobito ako ulazi u mentalitet masa. Sam bi se Nietzsche zgrozio, kad bi vidio, tko se danas poziva na njegovu nauku o nadčovjeku i o pravu »jačega«. Dostojevski je konačno obračunao sa krivom naukom o »jakim ljudima« i njihovim posebnim pravima, time, što je nadčovjeku suprotstavio svečovjeka povezanog sa zajednicom. Smerdjakov, koji je ubio starog Karamazova s pravom smije prebaciti zaprepaštenom propovjedniku »jake ličnosti« Ivanu Karamazovu, da je radio po njegovoj teoriji, po kojoj je sve dozvoljeno. Raskolnikov se također drži ove parole: on je ubio jednu lihvaricu, »jer je htio postati Napoleon«. U pokajničkoj ćeliji Raskolnikov se tad dovinuo do spoznaje, da čovjek nije Bog. »I jak čovjek samo je neznatna uš, poput sviju ljudi.« Nesreća je našeg vremena da među pristalicama Nietzscheovim imade više Smerdjakova nego Raskolnikova. U knezu Miškinu dao je Dostojevski neprolazni izražaj nadmoćnosti svečovjeka nad nadčovjekom. On je utjelovljena čistoća, a stvara tajnu moralne slobode. »Slobodan je onaj, koji se odrekao ličnih želja.« On utjelovljuje pravu rusku mudrost, koju je Solovjev formulirao u rečenici: »Samo žrtvovanje (vremenite) ličnosti opravdava i spasava (pravu) ljudsku individualnost.«

U Raskolnikovu našla je izražaja slična, a u Demonima socijalna tragedija otpada od Boga. Postavi li se nadčovjeka pred sudbonosno pitanje: Kajanje ili samoubistvo? na koncu puta k ateističkom socijalizmu stoji alternativa: Raspust svih zajedničkih veza ili povratak kršćanstvu. U »Zločinstvu i

kazni« dovodi se ad absurdum Nietzschea, a u Demonima Marxa (u ulicama Werkovenskog, Stavrogina i Kirilova). Dostojevski nije poznavao ni Nietzschea, ni Marxa, ali je upotrebio unapred njihova duševna i psihična raspoloženja u pjesničkoj viziji. Prozreo je njihovu duševnu srodnost, dok ljudi sadašnjice još uvijek naslućuju tu neku oprečnost. Svaki od njih, na svoj način, traži surogat Boga, i jedan i drugi žele prenijeti božansko savršenstvo u zemaljsku sferu, bilo u pojedinog individua ili u socijalno tijelo. Najnoviji tok razvoja pokazati će i slijepcu onu tajnu identičnost obih struja: ruski bezbošci i njemački novopogani u stvari su samo različiti nazivi za istu stvar: zalutalo odvajanje od jedinstva u Kristu, proklamiranje nazora sile protiv nazora o bratstvu, sekularizacija nauka o spasenju, koja ne poznaje praiskonski smisao žrtve, otkupljenja i metafizičke povezanosti zemaljskog života. Svjetski lom, što ga propovijedaju, istovjetan je kaotičnoj propasti, a nije, kao kod Dostojevskoga, prelaz u čišće sfere Ivanovog otkrivenja.

Schubart je u svojoj razmjerno kratkoj knjizi otkrio množinu značajnih problema aktuelnih antiteza. Ako mu se potkrao koji nedostatan i slabo obrazloženi sud, onda je tome razlog raznolikost ogromne i teške materije, a dijelom će uzrok ležati i u tome, što se autor strastveno priklanja svjetovnom nazoru Dostojevskoga. Integralno rusko-pravoslavno isповijedanje vjere Dostojevskoga utječe odlučno i na Schubarta. Iz ove specifične perspektive može se na primjer tumačiti kod njega kao i kod Dostojevskoga, manjkavo prosuđivanje katoličkih dogma, jer ih posmatra posve periferno i formalno; i Schubartu se kao i Dostojevskome u njegovu prvom razdoblju čine te dogme kao mehanička sila, koja ukalupljuje život, dok su uistinu one životne norme, koje ispunjuju i daju života i koje — upravo jer vežu zajednicu — čuvaju pojedinca i oslobađaju ga za ispunjenje njegove životne zadaće.

Ako Dostojevski kritizira »nasilno« sјedinjenje ljudi u znaku dogma, ta kritika ne pogađa ono, na što je uperena: niti katolicizam općenito, a niti »isusovački« duh napose. U našim danima, kada raste sve više opasnost za slobodu, postalo je očitije nego ikada, da se i jedan i drugi, a pogotovo isusovački duh bore za pravo i slobodu prave ličnosti, koju se dakako može zamisliti samo u okviru zajednice (Communio). Dogme može shvatiti samo onaj, koji razumije njihovu bit i tajanstvenu ulogu njihovu između vječnosti i zemaljske zajednice.

Ishodna točka i temelji Nietzschea i Dostojevskoga su dođue fundamentalno različiti, a ipak se dotiču u jednoj točki: vidovito su spoznali već pred dvije generacije ovaj preokret u svijetu, što ga mi danas osjećamo, i objavili su to svojim indifereentnim suvremenicima.

Dr. A. M. Adler